

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.23>

М. В. Саврасов

кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

СТИСЛА ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТАМНЕМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У ході професійної підготовки у вищому навчальному закладі та на перших кроках людини до майбутнього професійного функціонування процеси ефективного запам'ятовування, зберігання та відтворення значної кількості складної та структурованої інформації переходять до найвищих етапів у структурі її психічного функціонування. Натепер у вітчизняній та зарубіжній психології та суміжних науках бракує емпіричної інформації про психологічну динаміку метамнемічних процесів суб'єкта у віковому аспекті та залежно від профілю та спеціальності навчальної та професійної діяльності.

Мета нашого дослідження – проаналізувати теоретико-методологічні основи дослідження та емпірично охарактеризувати основні психологічні особливості прояву метамнемічної активності суб'єкта навчальної та професійної діяльності в окремих її спеціалізаціях. Виявлено, що у теоретико-методологічному плані пам'ять людини доцільно розглядати як вищу форму організації суб'єктом власної мнемічної сфери, яка полягає у осмисленні та усвідомленні фактичних знань про зміст пам'яті та способи її регуляція, а мета-рівень мнемічної активності – це динамічне відображення суб'єктивного сприйняття людини щодо об'єктивного процесу запам'ятовування. Емпірично встановлено, що показник метамнемічного відтворення відображає специфіку функціонування механізмів метапізнання, які актуальні лише для студентів природничого та гуманітарного профілів професійної підготовки. Виявлено, що кількісна та якісна специфіка навчального матеріалу у другій половині професійної підготовки зумовлює значну динаміку показників метамнемічної активності, особливо для студентів природничого та культурно-мистецького напрямів професійної підготовки. Крім того, доведено значення та оригінальність впливу профілю навчання на метамнемічну сферу суб'єкта навчальної та професійної діяльності, оскільки він є більш якісним, аніж кількісним (особливо на рівні таких складників, як показники мнемічного усвідомлення та метамнемічного відтворення).

Ключові слова: особистість, навчання, мнемічна обізнаність, мнемічна рефлексія, метамнемічне відтворення, структура, показник, розбіжність.

Постановка проблеми. Проблема доцільного використання людиною такого пізнавального процесу, як пам'ять, проблема керування нею завжди викликали підвищену увагу тих науковців, які займалися вивченням цього пізнавального процесу, що відбувалося в межах різних наукових шкіл, та певний феноменологічний та термінологічний дисонанс. Цілком зрозуміло, що в процесі професійної підготовки в умовах закладу вищої освіти першими кроками молоді людини в напрямі майбутньої професії процеси ефективного запам'ятовування, зберігання та відтворення значних обсягів складної та важливої інформації виходять на провідні позиції у структурі її психічного функціонування. Водночас, незважаючи на помітний прогрес у дослідженнях метамнемічної сфери сучасної людини останніх років, розкриття її суттєвих психологічних механізмів та закономірностей як у вітчизняній, так і у закордонній психології та суміжних науках, суттєво бракує перш за все емпіричних відомостей щодо психологічної динаміки метамнемічних процесів суб'єкта у вико-

вому аспекті та залежно від профілю та спеціальності навчально-професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дж. Флейвел та Х. Велман, активно досліджуючи можливості розвитку когнітивних та мнемічних здібностей, розуміють під метапам'яттю певну систему узагальнених способів організації мнемічної діяльності та сукупність передумов ефективного використання мнемічних операцій та прийомів (це, зокрема, планування та контроль), що виступають своєю чергою складниками мнемічного арсеналу суб'єкта мнемічної діяльності [5]. Серед характеристик метапам'яті вони виділили чутливість (поінформованість людини про необхідність мнемічної діяльності) і варіативність (полягає у індивідуальних параметрах мнемічної системи людини, змістовій характеристиці мнемічного завдання та знання людини про власні мнемічні стратегії як вищий рівень організації способів запам'ятовування).

Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, із закордонних дослідників до визначення метапам'яті як

психічного феномена підходить Р. Клюве, який, досліджуючи взаємодію пізнання та контролю в процесі утворення метакогнітивної реальності, намагається виділити двокомпонентну структуру метапам'яті, а саме когнітивну сторону (інформація про пам'ять в загальному сенсі та усвідомлення індивідуальних особливостей власної пам'яті тощо) та процесуальну сторону (аналіз ефективності використовуваних стратегій запам'ятовування та контроль і регуляція її процесів) [6].

К. Шнейдер, використовуючи поняття «метапам'ять» як узагальнюючу психологічну характеристику поінформованості людини щодо власної пам'яті, досліджує процес розвитку метапам'яті в онтогенезі людини та доходить висновків про наявність певної позитивної вікової динаміки пізнання людиною ефективності стратегій індивідуального запам'ятовування та умов їх застосування. Саме це, на його думку, призводить до зростання селективності (вибірковості) метапам'яті та підвищення рівня продуктивної реконструкції мнемічного досвіду людини [9].

Констатуючи відсутність певного прогресу у дослідженнях механізмів та закономірностей пам'яті людини, у другій половині минулого століття закордонні дослідники Е. Tulving та S. Madigan вбачали причину цього негативного явища у неповній придатності для подальших досліджень наявних методів та засобів експериментальних досліджень та необхідності пошуку новітніх шляхів вивчення пам'яті людини. Натомість вони пропонували надалі досліджувати знання людини про свою пам'ять, розглядаючи останнє як цілком унікальну властивість пам'яті людини, вивчення якої може мати значний евристичний потенціал [10, с. 477].

Дослідження Т.Б. Хомуленко показали, що ще до того, як саморегуляція стає основною рисою вищої стадії онтогенезу пам'яті, елементи цієї саморегуляції, з'являючись на більш ранніх стадіях онтогенетичного розвитку психіки, створюють належне підґрунтя для подальшого розгортання саморегуляції пам'яті як цілісного і системного психічного процесу [3, с. 113]. В.О. Волошина [1, с. 24–25], рефлексуючи над наявними визначеннями та характеристиками метапам'яті як психічного феномена, пропонує розглядати її вищою формою організації суб'єктом власної мнемічної сфери, що полягає в осмисленні й усвідомленні ним актуальних знань про зміст пам'яті та способи регуляції своєї мнемічної активності.

Свого роду фундаторами наукової концепції метапам'яті виступили L. Narens та T.O. Nelson, які висунули власну модель метапам'яті як психічного феномена: процес запам'ятовування за своєю будовою складається принаймні з двох взаємопов'язаних рівнів, як правило, у ній присутні так звані об'єктивний рівень (сутність його

полягає у фактичному запам'ятовуванні людиною певної інформації) та мета-рівень (рівень контролю людиною процесу запам'ятовування певної інформації). За своєю сутністю мета-рівень виступає динамічним відображенням суб'єктивного уявлення людини про попередній, об'єктивний рівень (тобто динамічна модель суб'єктивного уявлення людини про об'єктивний процес запам'ятовування); зв'язки між суб'єктивним та об'єктивним рівнями виступають як системоутворюючі, різноспрямовані та такі, що визначають напрями руху інформації про процеси запам'ятовування та інформації про процеси керування ними між цими двома рівнями метапам'яті як психічного явища. Ці зв'язки систематизуються та визначаються як процеси моніторингу та контролю людиною власного запам'ятовування [8].

Аналізуючи розуміння процесів метакогнітивного моніторингу та метакогнітивного контролю у структурі метапізнання у працях А. Koriat, R. Nussinson, H. Bless, N. Shaked, вважаємо, що цілком логічним та доцільним є його поширення на процеси метапам'яті, яка своєю чергою виступає невід'ємною складовою частиною метапізнання як психічного процесу, а дослідження метапам'яті вибудовують певний концептуальний напрям метакогнітивізму загалом. А отже, метапам'ять пов'язана із пам'яттю так само, як і всі інші когнітивні та метакогнітивні процеси, за допомогою як мінімум двох динамічних процесуальних механізмів – моніторингу та контролю, кожний з яких, попри певні розбіжності для окремих когнітивних процесів, відіграє в структурі психіки людини в процесі пізнання аналогічні функції [7].

У наших попередніх дослідженнях нам удалося встановити, що рефлексія людиною власного когнітивного та мнемічного досвіду в певних видах діяльності може позитивно впливати на ефективність продукування нею нових, оригінальних, нетривіальних способів та (або) продуктів такої діяльності. До того ж емпіричним шляхом було доведено, що структурні показники метамнемічної активності – метамнемічне відтворення та метамнемічна рефлексія тісним чином взаємодіють із низкою показників вербальної та образної креативності (перш за все оригінальністю) [2].

Як бачимо, елементи рефлексії, самоконтролю та регуляції пам'яті знаходять собі місце у структурі метапам'яті (перш за все метапроцеси моніторингу та контролю) як вищої її форми. Разом із тим одразу постає питання: як співвідносяться показники метапам'яті із показниками мнемічної обізнаності, мнемічної рефлексії та метамнемічного відтворення, особливо у різному віці суб'єкта та під впливом різних профілів професійної підготовки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого дослідження є аналіз

теоретико-методологічних підстав дослідження та емпірична характеристика основних психологічних особливостей прояву метамнемічної активності суб'єкта навчально-професійної діяльності за різними профілями. Для цього вважаємо за необхідне розв'язати такі завдання дослідження: 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз психологічної проблеми дослідження метамнемічної сфери суб'єкта у вітчизняних та закордонних дослідженнях; 2) виділити та описати основні емпіричні закономірності співвідношення показників метапам'яті суб'єкта навчально-професійної діяльності на різних її етапах та за різними профілями.

Методами та методиками емпіричного дослідження нами використані процедура кореляційного аналізу за Пірсоном, процедура аналізу достовірності розбіжностей між середніми значеннями емпіричних показників (використовувався непараметричний t -критерій Ст'юдента), експериментально-інтроспективна методика «Метапам'ять» (Т.Б. Хомуленко, Т.І. Доцевич) [4]. До складу емпіричної вибірки увійшли студенти 1, 3 та 5 років навчання факультету початкової, технологічної та професійної освіти (спеціальності «Музика», «Хореографія», «Основи дизайну») (умовна назва «культурно-мистецького профілю»), фізико-математичного (спеціальності «Інформатика», «Математика», «Фізика») (умовна назва «природничого профілю») та філологічного факультету (спеціальності «Мова та література (Англійська, німецька)», «Українська мова та література») (умовна назва гуманітарного профілю) ДВНЗ «ДДПУ» (м. Слов'янськ) загальною кількістю 270 осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вихідними показниками для подальшого аналізу у структурі суб'єкта навчально-професійної діяльності нами виділені показники мнемічної обізнаності, мнемічної рефлексії та метамнемічного відтворення. У результаті здійсненого кореляційного аналізу за показником мнемічної обізнаності для студентів природничого, гуманітарного та культурно-мистецького напрямів нами зафіксований статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) на першому році навчання для студентів всіх трьох напрямів; встановлено відсутність статистично достовірного зв'язку (на рівні $p < 0,01$) за показником мнемічної обізнаності для студентів природничого, гуманітарного та культурно-мистецького напрямів на третьому році навчання; виявлено статистично достовірний негативний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) за показником мнемічної обізнаності для студентів гуманітарного та культурно-мистецького напрямів на п'ятому році навчання. Скоріш за все виявлена тенденція пояснюється тим, що, не поринувши у процес навчання, студенти, незалежно від обраного профілю навчання, ще не зазнали впливу його специфіки на особливості власної мнемічної обі-

знаності. На третьому році навчання вплив його специфіки та особливо змісту вже починає відчуватись, що докорінно змінює картину, а результатом стає занепад цього показника для студентів культурно-мистецького напрямів та надзвичайне зростання для студентів гуманітарного профілю.

За результатами проведеного кореляційного аналізу за показником мнемічної рефлексії для студентів природничого, гуманітарного та культурно-мистецького напрямів нами зафіксований статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) для студентів природничого та культурно-мистецького напрямів на першому році навчання; встановлено відсутність статистично достовірного зв'язку (на рівні $p < 0,01$) за показником мнемічної рефлексії для студентів природничого, гуманітарного та культурно-мистецького напрямів на третьому році навчання; виявлено статистично достовірний позитивний зв'язок (на рівні $p < 0,05$) за показником мнемічної обізнаності для студентів природничого та культурно-мистецького напрямів на п'ятому році навчання. Це може пояснюватися кількісно-якісною специфікою навчального матеріалу у другій половині професійної підготовки, що передбачає домінування текстової діяльності для гуманітаріїв та знаково-образної для студентів природничого та культурно-мистецького напрямів.

За результатами проведеного кореляційного аналізу за показником метамнемічного відтворення для студентів природничого, гуманітарного та культурно-мистецького напрямів нами зафіксовано відсутність статистично достовірного зв'язку (на рівні $p < 0,05$) для студентів усіх виділених напрямів на першому та третьому роках навчання; натомість встановлено присутність статистично достовірного позитивного зв'язку (на рівні $p < 0,01$) за показником метамнемічного відтворення для студентів природничого та культурно-мистецького напрямів на п'ятому році навчання. Очевидно, показник метамнемічного відтворення діагностує певну специфіку функціонування механізмів метапізнання, що проявляються для студентів цих напрямів більш яскраво.

Не менш неоднозначні дані ми отримали в результаті проведеного аналізу ступеня статистичної достовірності середніх значень для виділених емпіричних показників із урахуванням профілю навчання. Так, за показником мнемічної обізнаності встановлена статистично достовірна перевага середнього значення для студентів гуманітарного напрямів над студентами культурно-мистецького напрямів ($p < 0,05$). За показниками мнемічної рефлексії та метамнемічного відтворення не вдалося встановити статистично достовірної розбіжності для студентів усіх виділених напрямів навчання. Така закономірність швидше за все є похідною від вищезгаданого та вже інтерпретованого психологічного явища.

На рівні заглиблення у аналіз ступеня статистичної достовірності середніх значень для виділених емпіричних показників із урахуванням не тільки профілю навчання, але й року навчання було виділено декілька яскравих, на нашу думку, закономірностей. За показником мнемічної обізнаності встановлено статистично достовірне зростання середнього значення від першого до третього та від третього до п'ятого років навчання ($p < 0,05$) для студентів гуманітарного напрямку. За показником метамнемічного відтворення встановлено статистично достовірне зростання середнього значення від першого до третього та від третього до п'ятого років навчання ($p < 0,01$) для студентів як природничого, так і культурно-мистецького напрямку. Загалом, за профілями навчання без урахування років навчання студентів для інтегрального значення метапам'яті вдалося встановити певну перевагу середніх значень цього показника для студентів гуманітарного профілю над студентами природничого та культурно-мистецького напрямку, проте вона так і не набула характеру статистично достовірної. Підсумовуючи, можна зазначити, що профіль навчання справляє відчутний вплив на метамнемічну сферу суб'єкта навчально-професійної діяльності, проте цей вплив є швидше якісним (особливо на рівні її складників – показників мнемічної обізнаності та метамнемічного відтворення), аніж кількісним, особливо з урахуванням генералізації та рандомізації.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) у теоретичному плані метапам'ять людини доцільно розглядати як вищу форму організації суб'єктом власної мнемічної сфери, що полягає в осмисленні й усвідомленні ним актуальних знань про зміст пам'яті та способи її регуляції, причому мета-рівень мнемічної активності виступає динамічним відображенням суб'єктивного уявлення людини про об'єктивний процес запам'ятовування); 2) виявлено, що кількісно-якісна специфіка навчального матеріалу у другій половині професійної підготовки зумовлює суттєву динаміку показників мнемічної обізнаності, особливо для студентів природничого та культурно-мистецького напрямів професійної підготовки; 3) очевидно, що показник метамнемічного відтворення відображає специфіку функціонування механізмів метاپізнання, що проявляються лише для студентів природничого та гуманітарного напрямку професійної підготовки; 4) відзначимо суттєвість та своєрідність впливу профілю навчання на метамнемічну

сферу суб'єкта навчально-професійної діяльності, оскільки він є швидше якісним, ніж кількісним (особливо на рівні її складників – показників мнемічної обізнаності та метамнемічного відтворення, а останнє є ще особливо цікавим, бо містить певні приховані закономірності). Саме спроба доторкнутися до цих закономірностей, досягнути та інтерпретувати їх належним чином і буде перспективою наших подальших наукових пошуків.

Література:

1. Волошина В.О. Вплив інтерференції на метапам'яттєві судження студентів : дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Острог, 2015. 274 с.
2. Саврасов М.В. Особливості взаємозв'язку метамнемічних і креативних здібностей у структурі особистості студента. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 91–96.
3. Хомуленко Т.Б. Развитие высших форм памяти. Харьков : ХГПУ им. Г. С. Сковороды, 1998. 222 с.
4. Хомуленко Т.Б., Доцевич Т.І. Метапам'ять: наукові підходи та експериментально-інтроспективна методика дослідження. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2014. Вип. 49. С. 193–211.
5. Flavell J.H. Metamemory. Perspective on the development of memory and cognition. New York : Erlbaum, 1977. Pp. 3–34.
6. Kluwe R.N. Cognitive knowledge and execute control: metacognition. *Life Science Regular Report*. 1982. No 21. Pp. 201–224.
7. Koriat A. Information-based and experience-based metacognitive judgments / In J. Dunlosky and R.A. Bjork (Eds.). *A Handbook of Memory and Metamemory*. Mahwah, NJ : Erlbaum, 2008. Pp. 117–134.
8. Nelson T.O. Metamemory: A theoretical framework and new findings / L. Narens, T.O. Nelson. In G. Bower (Ed.). *The Psychology of learning and motivation: Advances in research and theory*. 1990. No 26. Pp. 125–133.
9. Schneider W. The development of metacognitive knowledge in children and adolescents: Major trends and implications for education. *Mind, Brain, and Education*. 2008. Vol. 2. No. 3. Pp. 114–121.
10. Tulving E. & Madigan S.A. Memory and verbal learning. *Annual Review of Psychology*. 1970. Pp. 437–484.

Savrasov M. V. A brief psychological description of the metamnemonic activity of the subject of educational and professional activity

In the process of vocational training in a higher education institution and the first steps of a person towards future professional functioning, the processes of effective memorization, storage and reproduction of considerable amounts of complex and structured information go to the highest stages in the structure of his mental functioning. As of today, in the domestic and foreign psychology and related sciences there is a lack

of empirical information on the psychological dynamics of the metamnemonic processes of the subject in age aspect and depending on the profile and specialty of educational and professional activity.

The purpose of our study is to analyze the theoretical and methodological bases of the study and empirically characterize the main psychological features of the manifestation of the metamnemonic activity of the subject of educational and professional activity in its separate specializations. It is revealed that it is expedient to consider the theoretical and methodological plan of human memory as the highest form of organization by the subject of his own mnemonic sphere, which consists in comprehending and realizing the actual knowledge about the content of memory and the ways of its regulation, and the meta-level of mnemonic activity is dynamic reflection of the subjective perception of the person about the objective process of remembering. It has been established empirically that the metamnemonic reproduction index reflects the specificity of the functioning of metacognition mechanisms, which are manifested only for students of natural and humanitarian vocational training. It is revealed that quantitative and qualitative specifics of educational material in the second half of vocational training, causes a significant dynamics of indicators of mnemonic awareness, especially for students of natural and cultural and artistic direction of vocational training. In addition, the significance and originality of the influence of the training profile on the meta-mnemonic sphere of the subject of educational and professional activity is proved, because it is more qualitative than quantitative (especially at the level of its components – indicators of mnemonic awareness and meta-mnemonic reproduction).

Key words: *personality, teaching, mnemonic awareness, mnemonic reflection, metamnemonic reproduction, structure, indicator, difference.*